

ДІЯЛЬНІСТЬ «КОМІТЕТУ ДОПОМОГИ ГОЛОДУЮЧИМ ВЕЛИКОРОСІЇ» В УКРАЇНІ

У статті досліджуються проблеми економічних відносин Росії та України в період 1918–1920 рр. Особлива увага приділяється створенню в м. Катеринославі «Комітету допомоги голодуючим Великоросії» та його діяльності в Україні.

Проблема економічних відносин Росії та України багато в чому залишається болючим місцем у сучасному погляді один на одного двох близьких народів. Стійкі стереотипи, міфи, що склалися тривалий час, спроби розділити часом спільне минуле або поєднати непоєднане, політизація поглядів на історію, різні світогляди – все це відобразилося не тільки на масовій свідомості, але й у наукових дослідженнях в наших країнах. Незважаючи на велику кількість літератури, що присвячена заявленій проблемі, ще існує низка питань, які залишаються не висвітленими й досі. Це пояснюється, передусім, недоступністю для радянських дослідників значної кількості документальних джерел з національної політики партії більшовиків. Вивчення цього питання можна вважати невичерпним, оскільки з'являтимуться нові документи, нові аспекти для дослідження, що спонукатимуть науковців повертатися до цієї теми знову.

Після поразки українських визвольних змагань 1917–1921 рр. переважна частина українських земель опинилася під владою більшовицької Росії – РСФФР.

До травня 1919 р. Червона армія встановила контроль майже над усією територією України, що входила до складу колишньої Російської імперії. Державний апарат УСРР створювався як продовження відповідних структур радянської Росії. Раднарком і ЦВК РСФФР, РКП(б), фактично, керували Україною, контролювали її економіку. На Україну поширювалася й російська грошова система. УСРР не мала власного бюджету.

Подальше зростання централізації управління призводило до посилення керівної ролі органів РСФФР у вирішенні навіть суто українських питань. Важливе значення у цьому мало об'єднання господарської діяльності РСФФР та УСРР [1, 10].

Україна цікавила більшовиків перш за все як джерело продовольства – після проголошення радянської влади в Харкові більшовики стали відправляти в центральну Росію ешелони з хлібом.

Перші спроби примусового вилучення хліба у селян були зроблені відразу після приходу в січні 1918 року в Україну російських червоноармійських загонів. Не сподіваючись на довготривале існування в Україні радянської влади, більшовики намагалися якомога швидше і більше вивезти хліба до Росії. 15 січня 1918 року В.І. Ленін телеграфував до Харкова представникові Раднаркому РСФФР Г.К. Орджонікідзе та командуючому Червоною Армією на півдні Росії В.О. Антонову-Овсієнку: «Ради Бога, принимайте саме энергичные и революционные меры

для посылки хлеба, хлеба и хлеба!!! Иначе Питер может околеть. Особые поезда и отряды. Сбор и ссыпка» [2, 30]. До 1 березня 1918 року щоденно з України в Росію вирушало до 140 вагонів із продовольством, з 1 березня – до 300, а з 1 квітня – до 400 вагонів. Вивіз хліба супроводжувався реквізиціями, насильством над селянством, здійснювався терор над українським селом. Це мало місце ще до формального запровадження в Україні політики «воєнного комунізму».

Резолюцією III з'їзду КП(б)У в березні 1919 р. приватна власність на землю скасовувалася, поміщики та орендарі виселялися зі своїх господарств. Головним завданням земельної політики ставав перехід від одноосібного господарства до колективного, що сприяло б безперешкодному вилученню продуктів харчування для задоволення потреб Росії [3, 36].

Така політика більшовиків викликала опір українського селянства.

Основним методом заготівель сільськогосподарських продуктів стала сила державного примусу та перехід до нової форми економічних зв'язків між містом і селом – до державної хлібної монополії й продовольчої розкладки, яка передбачала обов'язкове здавання державі всіх надлишків хліба селянами, за винятком власних потреб, які обмежувалися певними нормами. При цьому надлишки хліба визначалися не фактичною його наявністю в селянських господарствах, а потребами радянської держави в продовольстві.

Оскільки радянська влада достатньої кількості товарів для еквівалентного обміну на хліб не мала, його забирали безоплатно шляхом реквізиції. Звичайно, за таких умов українські селяни віддавати хліб «голодуючій Півночі» не збиралися.

Свідченням цьому є службова записка від Уповноваженого РСФРР при уряді УСРР на ім'я наркома закордонних справ Г. Чичеріна, з копіями Я. Свердлова і В. Леніну, де вказувалося, що внаслідок посилення реквізицій в ряді повітів склалася загрозлива ситуація для посівної кампанії: «Вилучення запасів зерна в селян супроводжувалося обіцянками забезпечити зерном для посівів. Та ситуація, що склалася, викликає повне недовір'я до влади, що замінила окупантів. Зараз виконати наряди армії на худобу не можливо. Місцями кінь припадає на сім господарств. Спроби продовження реквізицій викликатимуть лише тяжкі наслідки економічного і політичного характеру. Центру потрібно перевірити заходи, здійснювані губернськими установами, перейнятися посівною кампанією і збереженням худоби» [4, 1].

У відкритому лист до жителів Катеринославщини Уповноважений РСФРР при уряді УСРР піднімав питання про надання екстреної допомоги голодуючій Великоросії. У Катеринославі було створено «Комітет допомоги голодуючим Великоросії» з тих мотивів, що це місто розташоване серед багатих хлібних повітів: Елісаветградського і Олександрівського Херсонської губернії, Олександрівського і Павлоградського Катеринославської губернії, Мелітопольського і Бердянського Таврійської губернії, що створювало для Комітету сприятливі умови для роботи [4, 2].

Це була плата «Великоросії за втрати, яку вона понесла, надаючи братню допомогу революційній Україні». Пролетаріат Петрограда, Москви та Іваново-

Вознесенська переконували в тому, що, сприяючи українській революції, РСФРР відстоює таким чином свою незалежність і забезпечує подальший триумф світової соціалістичної революції. «Пролетаріат Петрограда, Москви і Іваново-Вознесенська, що проник священним усвідомленням необхідності понесених жертв, відмовляє собі в самих необхідних предметах і працює до останнього виснаження в надії на швидку допомогу і солідарність з боку багатой продовольчими джерелами революційної України; він глибоко вірить, що недалеко той день, коли спільні страждання у спільній боротьбі з світовим капіталом поступляться спільній радості в торжестві і перемозі світового соціалізму» [4, 2]. Для реалізації цієї маніакальної ідеї російські більшовики бачили Україну плацдармом і комо-рою для Червоної Армії.

Під грифом «Не для друку» створювався проект програми і завдання «Комітету допомоги голодуючій Великоросії». Ця ідея була підтримана Х. Раковським і цілим рядом відповідальних радянських працівників в Україні. Головним завданням було визначено пошук шляхів і засобів для забезпечення голодуючих північного сусіда. Порятунок багатомільйонного населення від голоду став не єдиним завданням Комітету. Виходив він також із тих міркувань, що як би не були революційно налаштовані маси, вони, під впливом голоду, «цього дурного радника, що будить маси та стихійне незадоволення, яке закінчується тим, що ці маси починають шукати видимих винуватців своїх страждань і, природно, схильні їх бачити в тих особах, органах чи організаціях, яким довірили свою долю. А якщо так, то проти кого може обернутися незадоволення і гнів голодних мас Великоросії? – проти революційних рад, зрозуміло. «Хліба!» Але хліба немає. Немає його у революційних рад, немає його у революційної Великоросії і незлічимої біди, що загрожує радянській Росії і самому її існуванню, якщо тепер, самим найближчим часом, в самому терміновому порядку не буде розв'язане основне питання – питання продовольче, питання хлібне в першу чергу» [4, 5].

Ось чому Комітет, ставлячи за мету допомогти голодуючим Великоросії, хоче бачити у своїй роботі не просто братню допомогу голодному населенню, але й революційну допомогу революційній радянській Росії. Революційна більшовицька Росія повинна була існувати, її завоювання не повинні були загинути, а її громадяни повинні перестати пухнути від голоду – ось завдання, які ставив перед собою Комітет допомоги голодуючим Великоросії.

Хліб був в українському селі, але він належав українському селянинові, який не поспішав його віддавати задарма. Тим більше, що часта зміна влади в Україні навчила українське селянство з недовірою ставитися до її новоявлених очільників. Отже, новій владі потрібно було знайти методи вилучення цього хліба. Російські більшовики бачили два шляхи. Шлях добровільної здачі його селянами і шлях насильницької реквізиції цього хліба за допомогою збройних загонів за принципом «Не підеш добром, поведуть по неволі». Шлях згубний, що сіє розбрат і ворожнечу, що озлобить село, поведе до кривавої громадянської війни. Шлях цей був уже випробуваний Великоросією. Не давши їй хліба, він дав їй багато сумних розчарувань і був засуджений нею.

Залишався перший шлях. Бажаний, але далеко непростий і легкий, як здається. Присутні на останньому Всеукраїнському з'їзді Рад добре пам'ятали промови селянських депутатів, із яких було очевидним, що село налаштоване не зовсім по-християнськи і не поспішає добровільно поділитися своїми хлібними запасами з містами та голодуючими губерніями. Ця обставина була врахована на відповідних владних рівнях, отож на з'їзді звучали промови, з яких ставало зрозумілим, що метод, відкинутий Великоросією як неможливий, буде, за відсутності кращого, запроваджуватися в Україні. Реквізиційні заgonи мобілізувалися, озброювалися і йшли в Україну. Ось факт, з яким потрібно було рахуватися.

Не мали довіри й створені в Україні комітети бідноти, оскільки вони склалися не лише з бідного селянства, а й середняків. Тому російський уряд своїм уповноваженим характеризував ці комітети бідноти і реквізиційні заgonи, створені з українців, як неблагонадійні [4, 8].

Зважаючи на такі обставини, «Комітет допомоги голодуючим Великоросії» ставив за мету не доходити до крайніх, екстрених заходів. Він мав змусити селянина розпрощатися зі своїм хлібним надлишком шляхом вдало підібраних методів переконання й агітації, доводячи йому, що рятуючи Великоросію, селянин цим самим рятує і себе, і землю свою, і хліб свій, й усі селянські вольності.

Зазначимо, що більшовицьке керівництво висловлювало жаль з того приводу, що продовольча політика в Україні не може обмежуватися виключно механічним викачуванням хліба. Перед тим, на кого покладався важкий обов'язок керувати і реалізовувати продовольчу політику в Україні, поставало на повний зріст політичне питання. Потрібно було враховувати той факт, що українське селянство досить насторожено ставилося до частоті зміни влади, і саме з цим потрібно було рахуватися при виборі методів вилучення хлібних запасів.

Натомість, діяльність Комітету ніяким чином не передбачала задоволення потреби українського села у мануфактурі чи сільськогосподарському інвентарі. Комітет мав на меті чітко використовувати «російські» настрої серед українського селянства.

Заходи, що їх Комітет міг запропонувати для надання реальної допомоги Великоросії, полягали в таких позиціях:

1. Всебічне сприяння проведенню продовольчої програми Наркомпроду. Мобілізація хлібного надлишку, яка на практиці виражалася в реалізації розверсток на місцях.

2. Залучення селян до здачі хліба зверх норми розверстки і надання ними інших нормованих і ненормованих продуктів.

3. Застосування хлібного пайка на селі і більш суворого проведення класового пайка в містах.

4. В міру проведення сільського пайка одноразові відмови від нього селян.

5. Одноразові відмови від свого пайка червоноармійців.

6. Добровільне самообкладення селян.

7. Відправка дітей із голодних губерній Великоросії до хлібних регіонів України і створення там дитячих притулків.

Річ у тім, що в Олександрівському і Мелітопольському повітах, регіонах багатих німецьких колоній, після втечі німецьких колоністів разом з білогвардійцями залишилося чимало майна, зразкового сільськогосподарського інвентаря, робоча худоба і великі запаси зерна. Представники російського уряду в Україні пропонували забезпечити збереження цього майна, забезпечити посівну кампанію в цьому багатому регіоні. А поки вирішувалося питання про долю цих колоній, радили скористатися спустілими хуторами і селами для створення там великих дитячих колоній. В Україну планували направити найближчим часом більше 100 тис. дітей. «Якщо у Росії не вистачає вихователів і вчителів для дитячих колоній, ми можемо безпроблемно забезпечити їх українськими кадрами» [4, 9].

З огляду на відсутність достатньої кількості кадрів, пропонувалося надсилати в Україну, в розпорядження Комітету, перевтомлених роботою людей, що потребували відпочинку і переповнювали санаторії без особливої користі для здоров'я. Зазначалося, такі заходи матимуть ще і ті неоціненні результати, що ці товариші, які прибудуть на місця, окрім відпочинку, зможуть там відігравати роль істинних радників села [4, 3–4].

Установлення радянської влади в Україні дозволило більшовикам Росії та Україні перейти від політики збройної боротьби проти української національної державності до боротьби засобами комуністичної доктрини.

Отже, форми та правова основа міждержавних відносин УСРР та РСФРР до грудня 1920 року не були визначені. Для економічного підпорядкування України РСФРР більшовики вдаються до різних підзаконних (читай незаконних) актів. Міждержавні відносини між РСФРР та УСРР, у тому числі й економічні, на ту пору здійснювали, в основному, шляхом поширення на Україну відповідних державних актів, які діяли в Росії, та прийняття спеціальних рішень і розпоряджень. Здійснювані більшовиками заходи привели до втрати Україною пріоритетних владних управлінських функцій у вирішальних галузях господарства, фінансах, військовій справі і культурі. Цим завданням був підпорядкований воєнополітичний союз радянських республік, політика «воєнного комунізму», інші двосторонні акти, що діяли між УСРР та РСФРР. Починаючи з 1919 р., УСРР поступово втрачає свої суверенні права, стає політично та економічно залежною від РСФРР.

Література

1. Збірник узаконень і розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету. – 1919. – 1920. – Ч. 1.
2. *Ленин В.И.* Полное собрание починений. Издание пятое. – Т. 50. – М., 1965.
3. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов и конференций. 1918–1956. – К.: Государственное издательство политической литературы УССР, 1958. – 752 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Од. зб. 8. – 34 арк.